

УДК 811.161.1(575.2)

**ИНТЕРПРЕТАЦИИ ЦВЕТОВ “БЕЛЫЙ” И “ЧЕРНЫЙ”
В КЫРГЫЗСКОЙ КУЛЬТУРЕ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ СЕМИОТИКИ
(На материале переводов произведений Ч. Айтматова)**

Г.А. Тургунова

Рассматривается отношение кыргызского народа к цветам “белый” и “черный”, проанализированы характерные особенности их значений и символов. Во все времена люди придавали особое значение цветам, в действительности ли они каким-то образом влияют на жизнь людей. Кыргызский народ особенно придает значение цветам и ориентируется на них в своей жизни. Два контрастных цвета: белый и черный, которые рассматриваются в данной статье, имеют большое значение у кыргызов. Если брать с точки зрения семиотики, в жизни белая и черная полоса идут вместе, недаром кыргызы говорят: “Ак–кара бирдей тең жүрөт”, что в переводе означает “белый с черным идут вместе по жизни”, что свидетельствует о мудрости кыргызского народа. В произведениях Ч. Айтматова эти два цвета встречаются очень часто, олицетворяя добро и зло. Семиотический анализ разных цветов в процессе перевода остаётся актуальным, так как при их переводе с одной культуры на другую специалисты испытывают определенные трудности.

Ключевые слова: культура; исследование; белый цвет; чёрный цвет; хороший; плохой; значение; знак; интерпретация; перевод.

**КЫРГЫЗ МАДАНИЯТЫНДАГЫ “АК” ЖАНА “КАРА”
ӨҢ-ТҮСТӨРДҮН СЕМИОТИКАЛЫК ЖАКТАН ТҮШҮНДҮРҮЛҮШҮ
(Ч. Айтматовдун чыгармаларынын котормолорунун негизинде)**

Г.А. Тургунова

Макала кыргыз элинин “ак” жана “кара” өң-түстөрүнө карата болгон көз караштарын иликтеп, алардын кандай маани – белгилерди түшүндүрүшүн талдап изилдөөгө алат. Бардык мезгилде эле адамдар өң-түскө өзгөчө маани берип келген, чынында алар адамдардын жашоосунда кандайдыр бир таасирлерин тийгизип келген. Кыргыз эли да өң-түстөргө терең карашат жана аларды жашоо турмушунда кеңири колдонуп келишет. Бул макалада сөз кылынган эки карама каршы келген “ак” менен “кара” өң-түстөрү кыргыздарда өтө чоң мааниге ээ. Семиотикалык жагын эске алсак, бул эки өң- түс жашоодо дайыма бирге жүрөт, ошондуктан кыргыздар атам замандан бери эле ак-кара бирдей тең жүрөт деп бекер айтышпаса керек. Ч. Айтматовдун чыгармаларында бул эки өң-түс көп кездешет жана алар жакшылык менен жамандыкты айгинелеп көрсөтүп турушат. Котормо жаатында да өң-түстөргө семиотикалык изилдөө жүргүзүү актуалдуу проблемалардын бири, анткени өң-түстөр башка маданиятка которулуп жатканда бир топ көйгөйлүү маселелерди жаратышы мүмкүн.

Түйүндүү сөздөр: маданият; изилдөө; ак; кара; өң-түс; жакшы; жаман; маани -маңыз; белги; түшүндүрмө; котормо.

**INTERPRETATIONS OF COLORS “WHITE” AND “BLACK”
IN KYRGYZ CULTURE FROM THE POINT OF SEMIOTICS
(On the materials of translations of Ch. Aitmatov’s works)**

G.A. Turgunova

The article researches the attitude of the Kyrgyz people to the colors "white" and "black". The characteristic features of their meanings and symbols are analyzed. At all times, people paid great attentions to colors, in fact, they somehow affect the lives of people. The Kyrgyz people especially consider a priority to colors and widely use them in their lives.

Two conflicting colors: white and black, which are discussed in this article are of great importance for the Kyrgyz. If we see from the point of semiotics, the white and black life strip go together in life, so the Kyrgyz say 'ak kara birdei ten jurot', in translation 'white and black go together in life', which testifies to the wisdom of the Kyrgyz people. In the works of Ch. Aitmatov these two colors are very common, personifying good and evil. The semiotic analysis of colors during the translation process remains relevant, as they cause some difficulties in transferring from one culture to another.

Keywords: culture; research; white; black; color; good; bad; meaning; sign; interpretation; translation.

Кайсыл жагынан карабайлы, өзгөчө маданий чөйрөдө жалпысынан алганда, адамдардын ортосунда айырмачылыктарга караганда, окшоштуктар көбүрөөк кездешет. Эмне үчүн деген суроо туулат, себеби адам адам болуп жаралганы тээ илгерки замандан баштап эле белгилүү бир эрежелерди карманып жашап келет. Бул эрежелер үй-бүлө, эне болуу, өлүм, ишеним жана башка ушул сыяктуу миндеген жылдар бою адамдардын жашоосунда ширелишип коштоп келгени биз үчүн таң калыштуу эмес.

Дүйнө таануу тутумунда адамдардын жашоосунда оң-түстөрдүн тийгизген таасири алардын маани маңызы тууралуу биз ушул макалада кеп кылабыз, өзгөчө “ак” жана “кара” түстөрүнүн кандай маанини билдирип, кандай кабыл алынаарын семиотикалык жактан изилдеп талкуулайбыз.

Оң-түстөрдү маданий тилдик жактан изилдөөгө көптөгөн белгилүү окумуштуулар кайрылышкан. Мисалга алсак, Б. Берлин, П. Кей оң-түстөрдүн ар түрдүү тилдерде изилденишин аныктап, алардын негизги белгилерин табышса, Э. Рош алардын психологиялык багытын изилдеген; А. П. Василевич болсо, оң-түстөрдү билдирген лексиканын түзүлүшүн өзүнүн психологиялык экспериментинде изилдеген. Ошолордун эле катарында Н.Б. Бахилина оң-түстөрдүн берилишине салыштырма тарыхый изилдөө жүргүзсө, А. Вербицкая оң-түстөрдү нукура прототибин айлана чөйрөдөн издеген, буга кошумча белгилүү окумуштуу Тер-Минасованын коомдук маданий багытындагы изилдөөлөрүн айтпай кетсек болбойт.

Азыркы учурда концептология да оң-түстөрдүн маани маңызына өзгөчө маани берип келет. Буга мисал катары М.В. Пименованын илимий изилдөөлөрүн айтсак болот. Ал өзүнүн кандидаттык диссертациясында оң-түстөрдүн семантикалык өзгөчөлүктөрүн орус адабиятынын негизинде изилдеген [1]. Бул темага караштуу көптөгөн орус окумуштуулары өздөрүнүн илимий макалаларын жазган, айта кетсек,

Р.А. Алимбиева, М.Е. Суровцева, Л.М. Грановская, З.М. Петелова, В.В. Колесов жана башкалар.

Кыргыз маданиятында да көптөгөн окумуштуулар бул маселеге кайрылышкан.

С. Садыковдун “Кара” деген сөздүн семантикасы жөнүндө”, М. Толубаев “Кыргыз тилиндеги оң-түстөрдү билдирген лексика” жана К. Саматовдун “Кыргыз тилиндеги оң-түс сөздөрүнүн лексика-семантикалык жана стилистикалык мүнөздөмөлөрү (диахрондук жана синхрондук аспекти)” деген изилдөөлөрү буга мисал боло алат [2].

Оң-түстөрдүн семиотикалык жактан изилденишине филология илимдеринин доктору окумуштуу З.К. Караева да өзгөчө салымын кошкон, ал өзүнүн монографиялык ишинде “Манас” эпосунда берилген оң-түстөргө семиотикалык жактан талдоо жүргүзгөн [3].

Бардык мезгилде эле адамдар оң-түскө өзгөчө маани берип келген, чынында, алар адамдардын жашоосунда кандайдыр бир таасирлерин тийгизип келген. Физиология илиминде да оң-түстөрдүн тийгизген таасирин тактап айтып келишет. Мисалы, көк жана жашыл түс кандагы серотиндин көбөйүшүн пайда кылып, стрессти азайтып, адамдын нерв системасын калыбына келтирет. Кызыл түс адамдын кан составында адреналиндин көп иштелип чыгышына көмөктөш болуп жүрөктүн ишмердүүлүгүн жогорулатат деп айтылат. Ал эми сыйкырчылар кандайдыр бир түстөрдүн адам баласына пайда же, тескерисинче, зыян экендигин божомолдоп айтып келишет.

Кыргыз эли оң-түстөргө өзгөчө маани берип келген. Бул алардын жашоо турмушундагы бардык тараптарда кеңири колдонулуп, өз таасирин тийгизип келет. Бүгүнкү биз сөз кыла турган эки карама каршы келген “ак” менен “кара” түстөрү кыргыздарда өтө чоң мааниге ээ. Бул эки оң дайыма бирге жүрөт, ошондуктан кыргыздар атам замандан бери эле **ак-кара** бирдей тең жүрөт деп бекер айтпаса керек. Ошого карата эле биздин эл

“жаман айтпай жакшы жок”, “ак караны таанып жүр” деп дайыма жакшылык менен жамандыкты бирге эске алып салыштырып сүйлөшөт.

Ак түс бул көпчүлүк маданиятка таандык болгондой эле биздин кыргыздарда да жакшылыктын, сулуулуктун жана улуулуктун белгисин билдирет. Адамдар “**ак жалгасын**”, “**ак жолтой бол**” деп алкап, бири бирин жакшылыкка үндөшөт.

Ак өң-түс (white colour) жана анын жакшылык мааниси адамдардын аттарын (ысымын – names) коюуда да өтө көп колдонулат. Актилек, Аксаткын, Акмөөр, Актамак, Аксаана, Актан ж.б.у.с. ысымдар адамдардын жашоосу таза, кыйынчылыксыз, өздөрү сулуу, бардык жагынан жетишкен адамдардан болсун деп ыроолошуп жогорудагыдай аттарды (ысымдарды) коюшат.

Ак деген сөз, түшүнүк же белги жөнөкөй эле сөздөргө кошулуп айтылса, анда ал сөз башкача маанисин берип калат. Мисалы:

Аксакал – (aksakal): эгерде **сакал (beard)** өзү эле айтылса, анда ал жөн гана белги – **сакалчан адам** (ал адам жаш да, кары да болушу мүмкүн), а эгерде **аксакал** деп айтсак, анда биз акылман, даанышман, сыйга татыктуу, жашы улуу адамды элестетибиз.

Ч. Айтматовдун белгилүү чыгармасы “Ак кеме” повестинен үзүндү алып көрөлү.

Ак кеме (White Ship) – кеме ар кандай болушу мүмкүн: кичине же чоң, ар түрдүү түстө, бирок эч кандай өзгөчө мааниси жок. Ал сөз качан гана “**Ак кеме**” (**White Ship**) деп айтылганда, көлөмү жагынан чоң, өңү аппак, кандайдыр бир жакшылык алып келе турган кемени элестетибиз. Бул биздин улуу жазуучубуз Чыңгыз Айтматовдун белгилүү чыгармасы “Ак кеме” повестинде кеңири чагылдырылган.

Ушул маалда **Ак кеме** көлдүн тиги кызгылт сары нур эриген төрүнөн каалгып сүзүп чыкчу эле [4, 2-том, 240-б.].

The white ship usually appeared on Issyk-Kul Lake at this time of day [5, p. 3].

“Арыба, **Ак кеме**, мен келдим! – деп учурашмак. – Дайыма дүрбү салып карап жүргөн мен болчумун” [4, 2-том, 243-б.].

“Hello, white ship,” he’d say to it, “it’s I! I’m the one who always watched you through my binoculars” [5, p. 6].

Анан **Ак кеме** андан ары сүзүп жөнөйт. Бала болсо атасына көргөн билгенин, жашоо

турмушун бүт төкпөй чачнай айтып берет [4, 2-том, 244-б.].

Then the **white ship** would sail on. The boy would tell his father all he knew, all about his life [5, p. 7].

“**Ак жаан**” (**a white rain**) – бул 2–3 күнгө тынбай созулган майдалап жааган жамгыр. Бул жамгырдын да өзүнчө өзгөчөлүгү бар. Жамгыр элге, жерге береке алып келет деген чоң түшүнүк бар. Бекеринен кыргыздар “Жамгыр менен жер көгөрөт, бата менен эл көгөрөт”, – деп айтпаса керек. Ч. Айтматовдун аңгемеси “Ак жаан” жамгырды төмөнкүдөй сүрөттөйт:

- Кудай үр-ө-өй, тим эле асманда жылчык калбаптыр го! Ак жаан келди, эми эки – үч күнчө көз ачырбайт.

- Ак жаан дейсизби? – деди Зейнеп ана күңүрт үн менен.

- Ак жаанбы?! – деди да, суроосуна жооп кутпой, үйүнө карай басып кетти [4, 6-том, 82-б.].

Ак жоолук (a white head kerchief) – жоолук бул аялдар башына салына турган буюм экени бардык адамдарга белгилүү, ал эми “**ак жоолук**” бул буюм эмес, бул эркек адамдын жары же түгөйү болуп эсептелинет. “Ак жоолугуң башыңдан түшпөсүн”, – деп **жаңы** турмушка чыккан аял затына карата алкоо түрүндө айтылат. **Ак жоолук** – жаңы тилек, жаңы жашоо, турмуштун ысык суугун бирге көтөргөн түбөлүктүү жар деген белгини билдирет.

Ак өргөө (a white boz ui, nowadays a house) – жакшы тилек менен көтөрүлгөн боз үй же азыркы түшүнүктө (салынган) үй болот. Жакшы тилек, жакшы ниетте атайлап даярдалган үй экенин “ак” деген сөз тастыктап турат.

Актандай (a talented bard) – бул сөз акынга карата айтылган фразеологизм болуп саналат. Ак тандай акын деп чындыкты туу тутуп элге, журтка жаккан төкмө акынды айтат. Азыркы төкмө акындардын ичинен Аалы Туткучев көрүнүктүү ак тандай акын болуп эсептелинет.

Ак келте (akkelte) – бул түшүнүк архаизмдерге кирет. Бул илгерки убакта жоого каршы пайдалануучу жоокердик курал болуп эсептелет. Ак келте деп аталышынын өзгөчөлүгү ал куралдын күчтүүлүгү жана жеңилбестигин айгинелейт.

Кийинки мисал: “**Ак дасторкон**” (**a white tablecloth**) – жакшы ниет менен меймандарга жайылган сыйлуу, тамак ашка толгон дасторкон.

Бул жерде да **ак** деген сөз жакшы тилек, ниет менен байланыштуу экендиги көрүнүп турат.

Ак эмгек (*'white labor' in direct meaning, but it means a honest work*) – талыкпай чын дили менен эмгектенүү дегенди билдирет. Мындай эмгек сөзсүз түрдө ийгиликке алып келери жөнүндө биздин кыргыздарда чоң ишеним болгон жана дагы эле уланып келет.

Жогорку жактагы изилдөөлөрдөн улам кыргыз маданиятында “ак” өң - түс жакшылыктын, чоң ийгиликтин символу болуп кызмат аткаары толук айкын болду десек жаңылышпайбыз.

Биздин кийинки изилдөөдөгү **“кара”** түскө келсек, бул түздүн карама каршы маани маңыздары бар экенин көрөбүз. Кыргыз маданиятында **“кара”** өң же түс, чындыгында, жаман нерселерден кабар берет.

Кара бем (*'black face' in direct meaning, but it means a bad person who has done bad things before*) – бул, чындыгында, адамдын бетинин өңүнүн кара экени жөнүндө түшүнүк бербейт, бул жамандыкка туш болгон адамга карата айтылат же болбосо жаман иш жасаган адамды аташат.

Кара жолтой (*a loser or failure*) – жамандык алып келген кишиге карата айтылат же дайыма жолу болбой кыйынчылыкта жүргөн адамга карата да айтса болот.

Кара өзгөй (*a whisked man*) – адамдарга жамандык ойлогон, эч качан бирөөгө жакшылык кылбаган адамды айтышат.

Кара кагаз (*'black paper' – death notices*) – согуш учурунда каза болгон адамдарды угузган кат. Бул каттын канчалык жаман экенин Ч. Айтматов өзүнүн чыгармаларында көрсөтүп кеткен, “Саманчынын жолу” повестинен бир үзүм: “Жумушка чыгаар күнү эртең менен башкармабыз Үсөнбай алакандай эки алып келди, **кара кагаздар** экен, сактап койгула деди” [4, 1-том, 447-б.].

The next morning, as we were getting ready to leave for work, our chairman Usenbai brought us two slips of paper. He said they were the death notices and that we should receive them [6, p. 38].

Кара далы (*black bones “a girl who is not married until her ages up”*) деп күйөөгө чыкпай калган кызды аташат.

Кара деген сөз айкашы кыргыз маданиятында дайыма эле жалаң жаман белгини түшүндүрө бербейт. **Кара көзүм, кара жаным** деген эркелетүүчү сөз айкаштары эң жа-

кын же аябай жакшы көргөн адамды дегенди да түшүндүрөт.

Ошондой эле **“кара”** өң-түстү билдирген сөз башка дагы жакшы мааниде да колдонулат. Кыргыздарда чоң, күчтүү, айбаттуу, калың деген маани-белгини да **кара** деген сөз аркылуу түшүндүрүшөт. Мисалга алсак: **кара нар, кара кашка, кара жорго, кара буура** ж.б.у.с. сөздөр аркылуу жаныбарлардын жакшы күчтүү бир сапатын көрсөтүп аташат. Ошону менен эле катар “Кара Буура” дарыянын аты, буркан шаркан болуп кирип аккан дарыяны аташат. Буга толуктоо катарында Кара-Суу, Кара-Бак, Кара-Коюн, Кара-Тал, Кара-Балта, Кара-Көл жана башка жер-суу аттарын айтсак болот.

Өң-түстөрдү семиотикалык изилдөөдө биз **ак** менен **кара** түс өңдөрүнүн кандай белги берип, кандай түшүндүрүүлөрү жөнүндө кеңири маалымат берүүгө аракет кылдык.

Албетте, семиотиканын принциптерин түшүнбөгөн кичинекей кезибизден бери эле **ак** менен **каранын** кандай белгилерди жана түшүнүктөрдү бере турганын билебиз, себеби кичине кезибизде эле ата- энелерибиз тушообузду кесип ак-караны таанып жүр деп бата берген. Бул нерсеге мен кийинчерээк гана түшүндүм, баламдын тушоосун кесип жатканда чоң энем эки түр жипти эшип даярдап жатканда ушул сөздөргө өзгөчө маани бердим. Ал жиптерди бири бирине кошуп чырмап оруп жатканда мен ак менен каранын кантип ширешелишип жатканын көрүп ата-бабаларыбыздын **ак араны тааный жүр** деген алкоосуна өтө чоң маани бердим.

Ак менен кара бир жүрөт, акты ак - караны кара деш керек, жаман айтпай – жакшы жок. Жакшыга жанаш – жамандан адаш деген кыргыздардын философиялык ой жүгүртүүлөрү кыргыз элинин даанышман экендигинен кабар берет деп айтсак жаңылышпайбыз.

Негизи жогорку мисалдарды анализ жасап жатып биз көркөм котормону эки жактуу семиологиялык процесс катары караларын белгилей кетсек болот, себеби котормочу кандайдыр бир белгилер аркылуу көркөм тексттин маани маңызын ачып берет, ал эми котормону окуп жаткан адам бул белгилерди чечмелеп түшүнүп окуй алат. Котормодо системасында семиотика илиминин ордун баса белгилеп андагы ички компоненттеринин баштапкы жана которулган тексттердеги чырмалашкан байланышы айкын

болуп жана алардын жалпы котормого тийгизген таасири белгиленет.

Бүгүнкү күндө котормо жаатында өң-түстөргө семиотикалык изилдөө жүргүзүү актуалдуу проблемалардын бири, анткени өң-түстөр да маданияттын бирден бир негизги өзөгүн түзүп турат. Ушул сыяктуу изилдөөлөр аркылуу биздин маданиятыбыз, бизге гана тиешелүү болгон реалдар, түшүнүктөр кыргыз элин башка элдерден айырмалап кылым карытып жашап келерин далилдейбиз. Семиотика илими котормо илими менен ширешип мындан ары да биз байкабай көз жаздымда калтырып келген дагы дагы көп кырдуулуктарды ачып, илимдин чабытын күндөн күнгө кеңейтет десек жаңылышпайбыз.

Литература

1. *Пименова М.В.* Семантика цветообразований по памятникам древнерусской литературы (на материале травников, лечебников, иконописных подлинников): дис. ... канд. филол. наук / М.В. Пименова. Л., 1987.
2. *Саматов К.* Лексемы, выражающие ахроматические цвета ак “белый”, кара “черный” и боз “серый” в кыргызском языке / К. Саматов. Иваново, 2016.
3. *Караева З.* Перевод и семиотика / З. Караева. Бишкек, 2008.
4. *Чынгыз Айтматов.* Чыгармаларынын 10 томдук толук жыйнагы. Бишкек, 2018.
5. *Chingiz Aitmatov.* The White Ship, translated by Mirra Ginsburg, Crown Publishers Inc. New York, 1972.
6. *Chingiz Aitmatov.* James Riordan Mother Earth, book. London, 2017. P. 38.
7. *Жаркынбекова Ш.К.* Ассоциативные признаки цветообозначений и языковое сознание / Ш.К. Жаркынбекова // Вестник МГУ. Филология. 2003. № 1.